

Piotr Bojarski

PRZEŁOM 1989 ROKU POCZĄTKIEM ORGANIZACJI KRESOWYCH NA WARMII I MAZURACH. STUDIUM NA PRZYKŁADZIE TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW (OBECNIE PRZYJACIÓŁ) WILNA I ZIEMI WILEŃSKIEJ W OLSZTYNIE

- Słowa kluczowe:** organizacje kresowe, życie społeczne, przełom 1989 roku, Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, Olsztyn, kultywowanie pamięci o Kresach Wschodnich
- Schlüsselwörter:** Organisationen des polnischen Grenzlandes, soziales Leben, Wende um 1989, Gesellschaft der Freunde von Vilnius und des Vilniuser Landes, Allenstein, Pflege der Erinnerung an das polnische Ost-Grenzland
- Keywords:** borderland organisations, social life, turn of 1989, Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej (Association of Lovers of Vilnius and Vilnius Land), Olsztyn, cultivating memory of Eastern Borderlands

Rok 1989 to w Polsce nie tylko czas przeobrażeń politycznych i gospodarczych. Data ta jest także graniczną cezurą czasową, oznaczającą fundamentalne przemiany w życiu społecznym.

W nurt ten wpisuje się zainicjowany przez zmianę ustroju proces przywracania zbiorowej pamięci o Kresach Wschodnich. Ma to szczególne znaczenie dla Warmii i Mazur – regionu, w którym Kresowianie stanowili fundament powojennej struktury społecznej¹.

Na początku lat 90. XX w., na terenie obecnego województwa warmińsko-mazurskiego, zaczęły powstawać organizacje kresowe, szczególnie w miastach, licznie

---

¹ Szczegółowe dane zob.: J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987, s. 54, 83; A. Paczoska, *Dzieci Jalty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń 2003, s. 208–209, *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*. Wybór, redakcja i opracowanie dokumentów: S. Ciesielski, Warszawa 1999, s. 48; W. Gieszczyński, *Kilka uwag na temat przesiedleń Polaków z Wileńszczyzny na Warmię i Mazury w latach 1945–1947*, w: *Między Wilnem a Olsztynem. W 70. rocznicę przybycia Polaków z Wileńszczyzny na Warmię i Mazury*, red. P. Bojarski, A. Szmyt, Olsztyn 2016, s. 29–31.

zasiedlonych po wojnie przez ekspatriantów z przedwojennych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej. Wśród tych ośrodków warto wymienić Szczytno, gdzie osiedliła się społeczność Polaków z Wołynia², Dobre Miasto, które stało się domem dla wielu „Wilniuków”, Węgorzewo³, a przede wszystkim stolicę województwa – Olsztyn. Większość stowarzyszeń funkcjonuje do dzisiaj, pielęgnując tradycje ziem wschodnich II Rzeczypospolitej, nie tylko wśród swoich członków czy osób w jakikolwiek sposób związanych rodzinie z Kresami, ale także wśród najmłodszych mieszkańców Warmii i Mazur.

Jedną z pierwszych organizacji kresowych powstałych na terenie ówczesnego województwa olsztyńskiego było Towarzystwo Miłośników (obecnie Przyjaciół) Wilna i Ziemi Wileńskiej. Do 2015 r. Towarzystwo działało w ramach ogólnopolskiej organizacji miłośników Wilna jako jeden z oddziałów. Idea założenia tego stowarzyszenia zrodziła się w 1988 r. w Toruniu. Jego oficjalna rejestracja przez Urząd Wojewódzki w Toruniu miała miejsce 17 listopada 1988 r.⁴. Od tego czasu, cele statutowe tej instytucji niewiele się zmieniły. Koncentrują się one na utrwalaniu i rozwijaniu wiedzy o przeszłości i współczesności Wilna i Ziemi Wileńskiej. Wśród form aktywności dominuje działalność wydawnicza, opieka nad grobami wybitnych Wilnian w kraju i zagranicą, a także podtrzymywanie łączności z Polakami na Wileńszczyźnie m.in. poprzez organizowanie wymian młodzieży czy szeroko rozumianą współpracę z nauczycielami w szkołach polskich na Wileńszczyźnie⁵.

Za jedno z istotnych wydarzeń w historii Towarzystwa uznać należy krajowe Walne Zgromadzenie Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, które odbyło się 14 stycznia 1989 r. w Toruniu. Obrady poprzedziła msza święta, odprawiona kościele pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Uroczysta msza, którą prowadził ks. Józef Nowakowski⁶, rozpoczęła się od odśpiewania pieśni *Witaj Pan-no nieustanną wciąż wszystkich ludzi* – tradycyjnie śpiewanej na odsłonięcie obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej. Z kościoła, uczestnicy mszy przeszli na posiedzenie do Zakładu Fizyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, które rozpoczęło się o godzinie 11. Przeznaczona na zebranie, gromadząc ponad 400 osób – przedstawiciele trzech pokoleń urodzonych jeszcze na Kresach. Na spotkaniu nie zabrakło delega-

² W zabudowie jednorodzinnej z lat 30. XX w. osiedliła się społeczność Polaków uciekających z Wołynia. Wkrótce tą część miasta zaczęto nazywać Wołyniem. Obecnie są to przede wszystkim okolice ulicy Suwalskiej. Jedna z ulic na część tej społeczności nosi obecnie nazwę Wołyńskiej. Rozmowa przeprowadza w Szczytnie 3 VIII 2018 r. przez autora tekstu ze Stanisławem Rogaczem, potomkiem szczycieńskich Wołyniaków.

³ O działalności węgorskich kresowiaków zob: K i W. Downarowiczowie, *Wspomnienia Zaciszków*, w: *Drogi na Warmię i Mazury. Wspomnienia, relacje, zbiory rodzinne*, red. P. Bojarski i E. Janowska, Olsztyn 2018, s. 54–55.

⁴ *Decyzja Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu z 17 XI 1988 r.* – dokument przechowywany w *Kronice Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie*.

⁵ *Statut Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej* – dokument przechowywany w *Kronice Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie*.

⁶ Początkowo mszę miał odprawiać ks. kardynał Henryk Gulbinowicz – Metropolita Wrocławski.

cji z całego kraju. Oprócz mieszkańców Torunia, wzięli w nim udział dawni mieszkańcy Wileńszczyzny z Bydgoszczy, Gdańska, Szczecina, Łodzi, Legnicy, Warszawy i Białegostoku. Olsztyńska grupa liczyła siedem osób. Znaleźli się w niej bardzo aktywni działacze w osobach Henryka Dawnisa⁷ i Zenona Zdanowicza.

Oficjalne obrady otworzyła profesor Wilhelmina Iwanowska⁸, która nawiązała do idei z października 1988 r.⁹, skutkującej powstaniem Towarzystwa oraz podzieliła się refleksjami historycznymi, dotyczącymi Uniwersytetu Stefana Batorego. W swoim wystąpieniu nawiązała także do roku 1945 i tworzenia przez naukowców z Wilna toruńskiego uniwersytetu. Profesor Iwanowska weszła w skład pierwszego zarządu Towarzystwa jako honorowa przewodnicząca. Pierwszym prezesem organizacji został prof. dr hab. Sławomir Kalemka¹⁰ – toruński historyk, urodzony w Wilnie. Obok niego w zarządzie zasiadli Michał Wazgird¹¹ i Janina Jankowska – jako wiceprezesi, Wiesław Żurowski – sekretarz¹², Lucyna Tomaszewska, Bohdan Dowbór¹³, Jerzy Puciata¹⁴, Janusz Dunin¹⁵, Mirosława Sztolberg-Bybluk – skarbnik, Bogusław Nizieński¹⁶, Rafał

⁷ Henryk Dawnis (1929–2018) – urodzony w Dukaszach na Wileńszczyźnie, absolwent Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Gdańsku. Był wybitnym lekarzem urologiem, przez 18 lat był ordynatorem oddziału urologicznego w Szpitalu Miejskim w Olsztynie. Wiele lat sprawował również funkcję wiceprezesa Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie, zob: Z. Bednarski, *Rocznik Medyczny* 1997, t. 5, vol. I, s. 38; H. Dawnis, *Lekarze z Kresów na Warmii i Mazurach*, w: *Z Wileńszczyzny rodem*, red. Z. Gładkowski i B. Pilarek, Olsztyn 2011, s. 60–62.

⁸ Wilhelmina Iwanowska (1905–1999) – urodzona w Wilnie astronom, profesor w Instytucie Astronomii im. Mikołaja Kopernika na UMK w Toruniu. Absolwentka Wydziału Astronomii na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, gdzie od 1927 r. pracowała w obserwatorium astronomicznym. Była jedną ze współzałożycielek Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i toruńskiej szkoły astronomii. Zmarła 16 maja 1999 r. w Toruniu.

⁹ Chodzi o spotkanie, które odbyło się 11 XI 1988 r. w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK, w którym uczestniczyli m.in. W. Iwanowska, S. Kalemka, M. Wazgird i inicjator tego spotkania Wiesław Żurowski. Zebrani stwierdzili, że wobec zmieniających się możliwości politycznych należy powołać stowarzyszenie skupiające ludzi związanych przez pochodzenie i pracę z Wilnem i Wileńszczyzną. Od 3 XII 1988 r. Towarzystwem kierował Tymczasowy Zarząd z W. Iwanowską na czele.

¹⁰ Sławomir Kalemka (1936–2009) – urodzony w Wilnie, po zakończeniu wojny wraz z rodzicami znalazł się w Gdańsku, gdzie zdał maturę. Absolwent UMK, od 1960 r. związany jako pracownik naukowy z tą uczelnią. Przeszedł wszystkie szczeble kariery naukowej uzyskując doktorat w 1964 r., habilitację w 1976 r. i profesurę w 1988 r. W 1980 r. był dyrektorem Instytutu Historii UMK, w 1981 r. prorektorem, a w latach 1990–1993 rektorem toruńskiej uczelni. Był specjalistą w historii Polski i powszechnej XIX w., przede wszystkim w dziejach Wielkiej Emigracji.

¹¹ Michał Wazgird (1925–2018) – urodzony w Warszawie, chemik, absolwent UMK w 1952 r. Na UMK pracował w latach 1952–1986 w Katedrze Chemii Organicznej. Był przewodnikiem, uprawiał turystykę górską. Cieniem na postaci Wazgirda kładzie się współpraca z organami bezpieczeństwa PRL od 1965 r., w charakterze tajnego współpracownika o pseudonimie „Gazda”. Zob. Instytut Pamięci Narodowej – delegatura w Bydgoszczy, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Toruniu 1983–1990, *Teczka personalna tajnego współpracownika pseudonim „Gazda”*, sygn. IPN BY 770/383.

¹² Wiesław Żurowski – urodzony w 1941 r. na Wileńszczyźnie, toruński przewodnik, wieloletni sekretarz Towarzystwa.

¹³ Bohdan Dowbór – toruński lekarz, specjalista chorób wewnętrznych.

¹⁴ Jerzy Puciata (1933–2014) – urodzony w Wilnie znany polski malarz, absolwent UMK, prezes Związku Polskich Artystów Plastyków.

¹⁵ Janusz Dunin (1931–2007) – bibliotekarz, bibliofil, pracownik naukowy urodzony w Wilnie, związany z Łodzią. Zaangażowany w działalność Solidarności na Uniwersytecie Łódzkim, sprawował m.in. funkcję dyrektora Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Interesował się dziejami kultury Wilna i Łodzi. Był ojcem pisarki Kingi Dunin.

¹⁶ Bogusław Nizieński – urodzony w 1928 r., polski prawnik. Pochodził z rodziny o tradycjach patriotycznych. Jego ojciec Kazimierz był oficerem Wojska Polskiego w stopniu podpułkownika. Jako nastolatek wstąpił w szeregi Ar-

Szakalnis, i Elżbieta Feliksiak¹⁷. Do Zarządu Głównego Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej weszli z urzędu wszyscy przewodniczący uformowanych już oddziałów Towarzystwa¹⁸.

Osobą odpowiedzialną za faktyczne utworzenie olsztyńskiego oddziału Towarzystwa był Zenon Zdanowicz. Z upoważnienia Zarządu Głównego Zdanowicz zajął się również organizowaniem kół Towarzystwa na terenie Warmii i Mazur oraz wyszukiwaniem osób o korzeniach kresowych, którzy mogliby stać się członkami organizacji. Ważnym zadaniem stanowiło również zaprojektowanie znaku Towarzystwa i wzoru legitymacji¹⁹.

Niezależnie od spotkania w Toruniu, od końca listopada 1988 r., w Olsztynie zaczęły pojawiać się pomysły zorganizowania własnego, autonomicznego Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej. Jak podaje w nieopublikowanych dotychczas wspomnieniach Mieczysław Jackiewicz²⁰, już 30 listopada 1988 r. odbyło się wstępne zebranie założycielskie, w którym wzięli udział m.in. Zbigniew Zemanowicz²¹ – dziennikarz „Gazety Olsztyńskiej”, fotograf Ryszard Czerwiński²², nauczyciele Jerzy Skrobotan²³, Czesław Kurmin²⁴ i Jerzy Lebidzewicz²⁵. Grono

---

mii Krajowej. Po II wojnie światowej Nizieński studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim. Ukończył aplikację sędziowską. W latach 1971–1981 pracownik resortu sprawiedliwości w departamencie nadzoru sądowego, usunięty z ministerstwa na skutek zaangażowania się w działalność „Solidarności”. W 1985 r. zrzekł się stanowiska sędziego, w 1989 r. powołany na pełnomocnika ministra sprawiedliwości ds. reformy wymiaru sprawiedliwości. W latach 1990–1998 sędzia Sądu Najwyższego, w latach 1999–2004 Rzecznik Interesu Publicznego. Wieloletni prezes oddziału Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej w Warszawie, działacz Związku Piłsudczyków.

¹⁷ Elżbieta Feliksiak (1937–2015) – urodzona w Warszawie, związana z Uniwersytetem w Białymstoku antropolożka literatury, tłumaczka i wydawca, badaczka kultury polskiej na Kresach Północno-Wschodnich. Związana z Wilnem i Wileńszczyzną nie tylko naukowo ale i sentymentalnie, opublikowała m.in. antologię poetycką „Tobie Wilno”.

¹⁸ Informacje o spotkaniu z 14 I pochodzą z niepodpisanej relacji przechowywanej w *Kronice Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi w Olsztynie*.

¹⁹ List Wiesława Żurowskiego – sekretarza Zarządu Głównego Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej do Zenona Zdanowicza, Toruń 14 I 1989 r. Dokument przechowywany w *Kronice Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie*.

²⁰ Mieczysław Jackiewicz – urodzony w 1931 r. w Bokszyzkach w powiecie wołyńskim województwa nowogrodzkiego, dzieciństwo spędził na wileńskim Zarzeczu. Historyk literatury, badacz dziejów Wilna i Ziemi Wileńskiej, tłumacz i publicysta. Wykładowca na olsztyńskich uczelniach – Wyższej Szkole Pedagogicznej i Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim, a także wykładowca na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W latach 1998–2002 Konsul Generalny RP w Wilnie.

²¹ Zbigniew Zemanowicz (1952–2018) – olsztyński dziennikarz i brydżysta. Na przełomie XX i XXI w. był zaangażowany w działalność polityczną sprawując funkcję dyrektora gabinetu wojewody warmińsko-mazurskiego Stanisława Szatkowskiego.

²² Ryszard Czerwiński (1937–2010) – urodzony w Wilnie, znany polski fotograf i korespondent telewizyjny. Od lat 50. mieszkał w Olsztynie, tam również zmarł.

²³ Jerzy Skrobotan – nauczyciel, metodyk języka polskiego, wizytator Kuratorium Oświaty w Olsztynie, działacz olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza.

²⁴ Czesław Kurmin (1933–1992) – urodzony w Pogirach w powiecie wileńsko-trockim, absolwent Wydziału Geograficznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku. Z Olsztynem związany od 1957 r., nauczyciel geografii w II Liceum Ogólnokształcącym im. K.I. Gałczyńskiego w latach 1961–1992.

²⁵ Jerzy Lebidzewicz – nauczyciel, popularyzator historii, wieloletni członek oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie, juror Olimpiady Historycznej, doradca metodyczny Wojewódzkiego Ośrodka Metodycznego w Olsztynie.

obecnych uzupełnili inżynier Henryk Krzyszczak²⁶, kilku byłych żołnierzy Armii Krajowej oraz sam Jackiewicz. Kolejne spotkanie w sprawie utworzenia stowarzyszenia miało miejsce 8 grudnia 1988 r. w budynku Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli. Oprócz wyżej wymienionych uczestniczyli w nim także Stanisław Wieczorek²⁷ i Czesław Herman²⁸. Spotkania tych osób nie przyniosły pozytywnego rezultatu. Jedno ze spornych zagadnień stanowiła nazwa organizacji. Jak podaje Jackiewicz dyskusja toczyła się wokół tego czy w nazwie Towarzystwa powinno zafunkcjonować słowo „Przyjaciele” czy „Miłośnicy” Wilna i Ziemi Wileńskiej²⁹.

W trzeciej dekadzie stycznia za namową wspomnianych wcześniej Zenona Zdanowicza i Henryka Dawnisa, a także Zbigniewa Jabłonowskiego³⁰ i Tadeusza Stefanowskiego³¹ zdecydowano, że w Olsztynie nie powstanie samodzielne stowarzyszenie, ale jeden z oddziałów utworzonego w Toruniu Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej. Ostatecznie szczegóły organizacyjne ustalono na dwóch zebraniach tzw. grupy założycielskiej, które odbyły się 25 i 30 stycznia 1989 r. w olsztyńskim klubie „Alternatywa”³².

Jak wynika z protokołu z omawianego posiedzenia, Henryk Dawnis i Zenon Zdanowicz przedstawili zebrany relację ze zjazdu założycielskiego oraz zreferowali cele i zadania stowarzyszenia, wynikające ze statutu. Po krótkim wprowadzeniu pod-

²⁶ Henryk Krzyszczak, pseudonim Dąbek. Jako harcerz w 1939 r. brał udział w obronie Wilna, później żołnierz VI Wileńskiej Brygady AK. Założyciel olsztyńskiego oddziału Związku Sybiraków.

²⁷ Stanisław Wieczorek (1933–2009) – dziennikarz „Głosu Olsztyńskiego” i „Gazety Olsztyńskiej”. Z Olsztynem związany od 1956 r., gdzie przybył z nakazu pracy. Początkowo zajmował się problematyką rolną by w kolejnych latach skupić się na olsztyńskiej oświacie. W związku z udzieleniem poparcia strajkującym w sierpniu 1981 r. pracownikom Olsztyńskich Zakładów Graficznych został w czasie stanu wojennego zmuszony do odejścia z „Gazety Olsztyńskiej”. Do emerytury związany z nieistniejącym już miesięcznikiem „Warmia i Mazury”.

²⁸ Czesław Herman (1909–2000) – prawnik, muzyk, przewodnik turystyczny, kolekcjoner numizmatów. Urodzony w Indurze k. Grodna absolwent Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego z rocznika 1933. W Wilnie odbył również aplikację sądową i rozpoczął pracę zawodową. W czasie studiów był zaangażowany w działalność Akademickiego Klubu Włóczęgów Wileńskich, uczelnianego chóru, a także kierował zespołem jazzowym „Synkopa”. Wojnę spędził w niewoli. Do Olsztyna przybył 7 XI 1946 r. Podjął pracę w Sądzie Wojewódzkim, grał w orkiestrze symfonicznej, Zespole Pieśni i Tańca „Olsztyn”, organizował chór męski „Surma”. Był honorowym członkiem PTTK. 22 VII 1974 r. wpisano go również do Księgi Honorowej Samorządu Mieszkańców Olsztyna.

²⁹ M. Jackiewicz, *Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej* – tekst nieopublikowany znajdujący się w zbiorach Piotra Bojarskiego.

³⁰ Zbigniew Jabłonowski (1934–2008) – urodzony w Kizielowie na Wileńszczyźnie, po II wojnie światowej zamieszkał w Olsztynie. Ukończył studia w Wyższej Szkole Rolniczej w Olsztynie. Tam też rozpoczął pracę naukową kontynuując ją w Akademii Rolniczo-Technicznej oraz Wyższej Szkole Pedagogicznej w Olsztynie. W 1991 r. uzyskał tytuł profesora zwyczajnego. Był prezesem olsztyńskiego Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej oraz twórcą i przewodniczącym Koła „Wilno” przy Stowarzyszeniu „Wspólnota Polska” – oddział w Olsztynie. Zmarł w wieku 74 lat w Olsztynie, zob: A. Gromadzińska, *Korzenie i życie dziadka Zbyszka (Wspomnienie o Zbigniewie Jabłonowskim)*, w: *Z Wileńszczyzny rodem...*, s. 40–51; T. Matulewicz, *Wileńskie rodowody*, Olsztyn 2005, s. 45–49.

³¹ Tadeusz Stefanowski (1931–2016) – urodzony w Wilnie, jego ojciec Józef był uczestnikiem obu wojen światowych i legionistą. W 1947 r. wraz z rodzicami przyjechał z Wilna do Elbląga. Lekarz weterynarii, w 1967 r. obronił doktorat. Do 1996 r. pracownik naukowy Katedry Anatomii Prawidłowej Wydziału Medycyny Weterynaryjnej ART w Olsztynie. Sekretarz Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej do 2010 r., T. Stefanowski, *Byłem współzałożycielem i sekretarzem*, w: *Z Wileńszczyzny rodem...*, s. 63–64.

³² Obecnie budynek ten jest wykorzystywany jako osiedlowy dom kultury.

jęto uchwałę o utworzeniu olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej. Zebranie założycielskie zaplanowano na 11 lutego 1989 r. Na miejsce spotkania wybrano aulę im. prof. Mariana Gotowca na olsztyńskiej Akademii Rolniczo-Technicznej. Wybór ten argumentowano dużą liczbą złożonych jeszcze w styczniu 1989 r. deklaracji członkowskich, sięgającą stu sztuk, a także pokaźną wielkością środowiska wileńskiego w całym regionie. W protokole odnotowano, że zarówno przedstawiciele Wydziału Społeczno-Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego jak i władze miejskie oraz kierownictwo Akademii Rolniczo-Technicznej nie stwarzali żadnych problemów w zakresie samego tworzenia instytucji oraz organizacji omawianego spotkania. Zapisy protokołu wskazują, że większość czynności organizacyjnych takich jak: powołanie sekretariatu zebrania, przygotowanie wyborów zarządu czy udekorowanie sali wykonali Zenon Zdanowicz i Henryk Dawnis³³.

Jedną z istotnych dla funkcjonowania Towarzystwa kwestii stanowiła sprawa powołania pierwszego prezesa. Przedstawiciele grupy założycielskiej byli zgodni co do tego, że osoba, której przyjdzie kierować takim gremium powinna wywodzić się ze środowiska naukowego. Początkowo wśród kandydatów padło nazwisko Tadeusza Krzymowskiego³⁴. Ostatecznie jednak rozstrzygnięcie sprawy kierowania organizacją odsunięto w czasie³⁵.

Na marginesie warto dodać, że na zaproszenie Zenona Zdanowicza w wyżej wymienionych spotkaniach uczestniczyło również dwóch przedstawicieli grupy, zainteresowanej założeniem niezależnego od Torunia Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Nowogrodzkiej. Byli to Czesław Zastrzeżyński – ówczesny dyrektor Izby Skarbowej w Olsztynie³⁶ oraz Jerzy Lebidzewicz. W efekcie osoby te nie zdecydowały się na współpracę w ramach olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej³⁷.

³³ Protokół z posiedzenia grupy założycielskiej olsztyńskiego Stowarzyszenia Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, odbytego w dniach 25 i 30 stycznia 1989 roku w Olsztynie, s. 1–4; Kronika Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie.

³⁴ Tadeusz Krzymowski (właśc. Sokołowski) – urodzony w 1927 r. w Cudzeniszkach na terenie ówczesnego województwa wileńskiego. Uczęszczał do szkoły powszechnej w małym miasteczku Ostrowiec na dzisiejszej Białorusi, jako nastolatek przeżył śmierć ojca, który zmarł w więzieniu w okresie okupacji niemieckiej. W 1943 r. wstąpił w szeregi Armii Krajowej przyjmując konspiracyjny pseudonim „Burza”. Wkrótce potem trafił wraz z bratem do szwadronu konnego. Uczestniczył w walkach II Zgrupowania AK mjr. Mieczysława Potockiego „Węgielnego” o Mejszagolę, brał udział 13 VII 1944 r. w bitwie pod Krawczunami, z której wyszedł ze wstrząśnieniem mózgu. Wraz z bratem uciekł z obozu dla byłych żołnierzy AK w Miednikach Królewskich, zmienił tożsamość i podjął pracę w sowchozie. Po upływie roku, jednym z transportów wraz z bratem Zygmuntem wyjechał do Polski. Swoje życie i karierę naukową związał z Olsztynem, gdzie był dziekanem na Wydziale Zootechniki Wyższej Szkoły Rolniczej i dwie kadencje rektorem (na WSR i ART). Obecnie na emeryturze, mieszka w Olsztynie; T. Krzymowski, *Kresowy romantyzm, a racjonalizm*, w: *Z Wileńszczyzny rodem...*, s. 26–39.

³⁵ Protokół z posiedzenia grupy założycielskiej..., s. 5.

³⁶ Czesław Zastrzeżyński (1937–1999) – urodzony w Wilnie, w 1983 r. powołany na pełnomocnika ds. reaktywacji Izby Skarbowej oraz podległych jej urzędów, w późniejszym czasie (do 1991 r.) dyrektor Izby Skarbowej.

³⁷ Protokół z posiedzenia grupy założycielskiej..., s. 6

Na ostatnim ze spotkań grupy założycielskiej wyłoniono kandydatury do przyszłego zarządu, zgłaszając osobę Zbigniewa Jabłonowskiego na funkcję prezesa oraz Zenona Zdanowicza, Henryka Dawnisa, Janusza Kaleńskiego, Tadeusza Stefanowskiego i Janinę Azarewicz na członków zarządu³⁸. Ostatecznie nie wszyscy proponowani kandydaci znaleźli się w zarządzie.

Dzień 11 lutego 1989 r. uznawany jest za oficjalną datę powstania olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej. W tym dniu odbyło się zebranie założycielskie, w którym wzięło udział ponad 300 osób. Zebrani zaakceptowali zarekomendowaną wcześniej kandydaturę Zbigniewa Jabłonowskiego na prezesa zarządu, wiceprezesem został Jerzy Dudo³⁹ – prowadzący ówczesne zebranie, skarbnikiem Zenon Zdanowicz, sekretarzem Tadeusz Stefanowski, a członkami zarządu Henryk Dawnis i Mieczysław Jackiewicz. Pierwszą siedzibę oddziału ulokowano przy ówczesnej ul. 22 lipca⁴⁰. Wykład inauguracyjny pt. *O stosunkach polsko-litewskich dawniej i dziś* wygłosił Mieczysław Jackiewicz. Wystąpienie to spotkało się z dużym zainteresowaniem uczestników, czego wyrazem były m.in. gratulacje prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa – prof. Sławomira Kalembki⁴¹.

6 kwietnia 1989 r. zarząd Towarzystwa w pełnym składzie udał się do siedziby Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, gdzie spotkał się z Tadeuszem Jelskim ówczesnym pierwszym sekretarzem. Prezes Zbigniew Jabłonowski przedstawił zarys celów Towarzystwa i poprosił o zgodę na prowadzenie działalności. Wobec nieuchronnych zmian politycznych Jelski oczywiście ją wyraził, umieszczając życzliwy wpis w kronice stowarzyszenia⁴². Z jednej strony postawa taka może budzić zdziwienie, zwłaszcza w sytuacji mających miejsce wydarzenia, prowadzących do zmiany ustroju. Z drugiej strony, jeśli weźmie się pod uwagę rodowód polityczny prezesa Jabłonowskiego – aktywnego członka Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego zachowanie to nie wydaje się niczym nadzwyczajnym.

Jak wspomina Mieczysław Jackiewicz, najbardziej aktywnymi działaczami w pierwszym okresie funkcjonowania organizacji byli Zenon Zdanowicz i Henryk Dawnis.

³⁸ *Ibidem*, s. 1–2.

³⁹ Jerzy Dudo (1943–1999) – urodzony w miejscowości Grigańce w powiecie brasławskim przedwojennego województwa wileńskiego. Pracownik naukowy Akademii Rolniczo-Technicznej w stopniu doktora habilitowanego, jeden z prekursorów badań nad Obwodem Kaliningradzkim. W 1995 r. opublikował monografię mającą zapoczątkować badania nad gospodarką i społeczeństwem Obwodu pt. *Gospodarcze aspekty środowiska naturalnego w Obwodzie Kaliningradzkim*. Przedwczesna śmierć uniemożliwiła ich kontynuację. Był również współzałożycielem polskiej placówki konsularnej w Kaliningradzie. zob: S. Achremczyk, *Olsztyńskie badania dziejów Królewca i Kaliningradu po 1945 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2005, t. 3, s. 421.

⁴⁰ Obecnie ulica 11 listopada biegnąca w centrum Olsztyna, nieopodal ratusza. *Komunikat Zarządu olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej* – b.d: *Kronika Towarzystwa...*

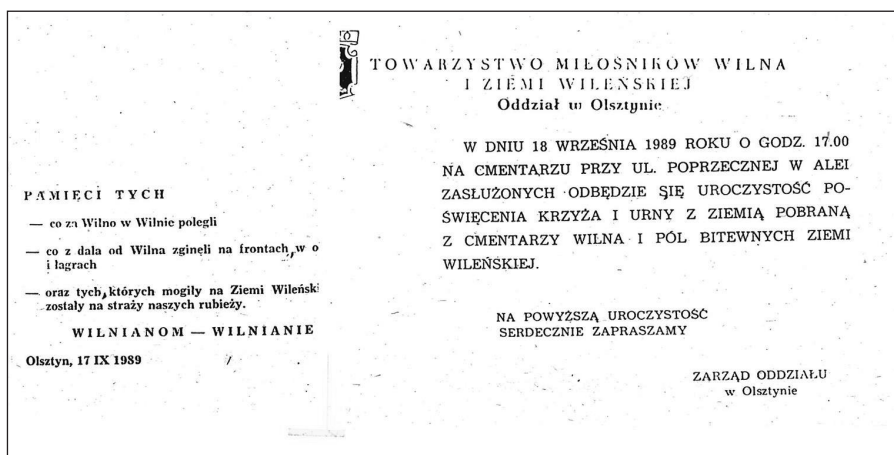
⁴¹ Jak podkreśla Mieczysław Jackiewicz cytowany wykład wygłosił na prośbę jednego z inicjatorów powstania Towarzystwa – Henryka Dawnisa; M. Jackiewicz, *Towarzystwo Miłośników Wilna...*, [b.s.].

⁴² *Ibidem*, [b.s.].

W zasadzie zaraz po powstaniu, Towarzystwo rozpoczęło realizację swoich celów statutowych. W maju i czerwcu 1989 r. odbyły się cztery prelekcje, dotyczące tematyki wileńskiej, wygłoszone przez ks. prof. Henryka Madeja, dr. Adama Zdaniukiewicza, prof. Antoniego Maślińskiego oraz prof. Wilhelminę Iwanowską. Nie zanedbywano również wydarzeń kulturalnych. W połowie maja 1989 r., na zaproszenie Towarzystwa przyjechał do Olsztyna Zespół Pieśni i Tańca „Światło” z Instytutu Pedagogicznego w Wilnie, który dał dwa koncerty w klubie „Alternatywa”. Z kolei w czerwcu, w stolicy Warmii gościł dziecięcy zespół folklorystyczny „Solczanka” z Solecznik Wielkich pod dyrekcją Władysława Korkucia⁴³.

9 sierpnia w olsztyńskim Biurze Wystaw Artystycznych zainaugurowano wystawę pt. *Wileńskie Środowisko Artystyczne 1919–1945*, uzupełnioną plenerami fotograficznymi pt. *Trochę Wilna* autorstwa znanego olsztyńskiego fotografa, także pochodzącego z Wileńszczyzny, Waława Kapusto⁴⁴.

Niezwykle ważnym wydarzeniem w działalności Towarzystwa stało się odsłonięcie pomnika „Wilnianom–Wilnianie”, ulokowanego na olsztyńskim cmentarzu komunalnym. Ceremonia miała miejsce 18 września 1989 r. Były to jednocześnie pierwsze oficjalne olsztyńskie obchody upamiętniające wkroczenie Armii Czerwonej na Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej.

Fot. 1: Zaproszenie na uroczystość odsłonięcia pomnika Wilnianom–Wilnianie, Olsztyn 18 IX 1989. Źródło: *Zbiory prywatne Piotra Bojarskiego*

⁴³ Program działalności Towarzystwa na miesiące maj i czerwiec 1989 przechowywany w Kronice Towarzystwa

⁴⁴ Relacja Mieczysława Dodo z otwarcia wystawy przechowywana w Kronice Towarzystwa. Waław Kapusto (1925–2018) – urodzony w Bujwidzach na Wileńszczyźnie, od 1951 r. związany z Olsztynem. Fotografik i fotoreporter, pracował m.in. w „Panoramie Północy”.

Na uwagę zasługuje konstrukcja pomnika, składająca się z dwóch części. Na symbolicznej mogile widnieje napis „Wilnianom–Wilnianie”. Obok umieszczony został wizerunek Matki Boskiej Ostrobramskiej. We wnętrzu pomnika, tuż za wspomnianym wizerunkiem umieszczono symboliczną urnę z ziemią z Katynia, wileńskich cmentarzy – Rossy i Bernardyńskiego, Krawczun, Zułowa oraz spod Tobruku i Monte Cassino. Więzy olsztyńskich „Wilnian” z Matką Boską Ostrobramską symbolizuje kamyczek spod Ostrej Bramy włożony do urny razem z ziemią z wileńskich miejsc pamięci i kaźni Polaków z okresu II wojny światowej.

Drugą część monumentu stanowi kamień z umieszczoną na nim marmurową tablicą⁴⁵, na której widnieje następujący tekst:

*Pamięci tych, którzy za Wilno w Wilnie polegli,
którzy zginęli z dala od Wilna na frontach, obozach i łagrach
oraz tych, których groby pozostały na Ziemi Wileńskiej
na straży naszych rubieży*

Uroczystość odsłonięcia pomnika zgromadziła licznie przybyłych Kresowian z Olsztyna i terenu ówczesnego województwa olsztyńskiego, m.in. Lidzbarka Warmińskiego, Kętrzyna oraz Bartoszyca. Spotkanie uświetnili swoją obecnością ówczesni parlamentarzyści z ramienia „Solidarności” – posłanka Grażyna Langowska i senator Antoni Jutrzenka-Trzebiatowski. Z wypowiedzi inicjatorów powstania pomnika – Zbigniewa Jabłonowskiego i Henryka Dawnisa wynika, że główną ideę przyświecającą jego budowie stanowiła chęć stworzenia w Olsztynie miejsca, w którym przybysze z Wileńszczyzny i całych Kresów Wschodnich oraz ich potomkowie mieliby możliwość zapalenia symbolicznego znicza z okazji świąt i rocznic historycznych. Pomnik powstał ze składek członków Towarzystwa⁴⁶. Słowa pomysłodawców wzmocnił swoją homilią ks. dr Stanisław Kozakiewicz – przyjaciel i późniejszy duszpasterz Towarzystwa⁴⁷. Poświęcenia monumentu dokonali

⁴⁵ Kamień z inskrypcją pojawił już po uroczystości odsłonięcia. Niemniej jednak stanowi integralną część monumentu.

⁴⁶ Odsłonięcie pomnika wzbudziło duże zainteresowanie prasy. Relacje z uroczystości przeprowadziły m.in. „Gazeta Olsztyńska”, zob. *Ginęli w łagrach*, „Gazeta Olsztyńska”, nr 216 (19 IX 1989), s. 1–2. Na fali przemian 1989 r. i pierwszych oficjalnych obchodów 17 IX 1939 r. w Urzędzie Wojewódzkim w Olsztynie dnia 21 IX 1989 r. odbyło się spotkanie z wicekonsulem radzieckim z Gdańska Władimirem Niestajanowem w sprawie rekompensat za pozostawienie na Kresach Wschodnich mienie. zob: *Na Kresach pozostały domy, ziemia i serca*, „Gazeta Olsztyńska”, nr 219 (22 IX 1989), s. 1, 3. Relacje z uroczystości przeprowadziły również „Czerwony Sztandar”, zob. *Kronika Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej* – komunikat Zarządu z 4 I 1990 r. oraz „Posłaniec Warmiński”, który problematykę wkroczenia Armii Czerwonej na Kresy Wschodnie poruszał m.in. w tekstach: *Wrzesień na Wschodzie*, nr 19 (10–23 IX 1989), s. 1, 4; we wspomnieniach np. ks. Wiesława Tereza, *Jak to było na Wileńszczyźnie*, ibidem, nr 20 (24 IX–7X 1989), s. 3, 5. Sama relacja z uroczystości odsłonięcia pomnika znalazła się w nr 21 (8–21 X 1989), s. 5.

⁴⁷ Pismo biskupa warmińskiego Edmunda Piszczka z 27 X 1989 r. powołujące ks. dr Stanisława Kozakiewicza na kapelana Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie, w: *Kronika Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie*.

księży z olsztyńskiej katedry św. Jakuba – ówczesny proboszcz ks. Tadeusz Borkowski⁴⁸ i ks. Andrzej Lesiński⁴⁹. Na uroczystości nie zabrakło pocztów sztandarowych, m.in. Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie. Oprawę artystyczną zapewniły recytacje „Litanii Ostrobramskiej” oraz „Modlitwy wygnańców” w wykonaniu aktorki Teatru im. Stefana Jaracza w Olsztynie – Ireny Telesz⁵⁰.

Wśród przedsięwzięć mających duży wpływ na kształt Towarzystwa wymienić należy poświęcenie sztandaru. Podobnie jak pomnik, sztandar został ufundowany dzięki dobrowolnym składkom prywatnych darczyńców. Sztandar zawiera symbole nierozzerwalnie kojarzące się z Wilnem, a mianowicie wizerunek Matki Boskiej Ostrobramskiej z jednej strony oraz Trzy Krzyże Antoniego Wiwulskiego z drugiej. Proces jego wykonania oraz organizację samej uroczystości poświęcenia sztandaru nadzorował Henryk Dawnis. Mszę świętą, na której dokonano tego aktu celebrował 14 stycznia 1990 r. ówczesny biskup warmiński Edmund Piszczycki. Symboliczny wymiar miało przekazanie sztandaru przez Kazimierza Kadenacę⁵¹, siostrzeńca marszałka Józefa Piłsudskiego, mieszkającego w Olsztynie na ręce olsztyńskiej młodzieży pochodzącej z rodzin o wileńskich korzeniach⁵². Fakt ten niewątpliwie nadał całemu wydarzeniu bardzo podniosły charakter i odbił się szerokim echem, m.in. w prasie⁵³.

Towarzystwo, już od początku swojego istnienia, prowadziło zakrojoną na szeroką skalę działalność związaną z pomocą rodakom na Wileńszczyźnie. Organizacja wysyłała dary w postaci polskojęzycznych książek, przyborów szkolnych, pomocy naukowych do polskich szkół w Butrymowiczach, Nowej Wilejce, Trokach, Solecznikach, Mejszagole i wielu innych miejscowościach. Ufundowała także sztandary dla trzech szkół średnich w Wilnie noszących imiona wielkich Polaków – Adama Mickiewicza, Władysława Syrokomli i Jana Pawła II.

Inauguracja działalności wydawniczej Towarzystwa przypadła na rok 1992. Pierwszą pozycją wydaną przy współpracy z Ośrodkiem Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego były zebrane pieśni zespołu „Wileńszczyzna”, kierowanego przez

⁴⁸ Tadeusz Borkowski (1922–2001) – pochodził z Oszmiany (województwo wileńskie), kanonik warmiński, proboszcz parafii św. Jakuba w Olsztynie w latach 1969–1999.

⁴⁹ Andrzej Lesiński – obecny proboszcz parafii św. Jakuba w Olsztynie, doktor teologii, wykładowca akademicki.

⁵⁰ Irena Telesz – urodzona w 1940 r. w okolicach Wołkowyska na Grodzieńszczyźnie. Aktorka teatralna i filmowa. Od 1975 r. związana z Teatrem im. Stefana Jaracza w Olsztynie.

⁵¹ Kazimierz Kadenacy (1901–1992) – absolwent wileńskiego Gimnazjum im. króla Zygmunta Augusta i Wydziału Inżynierii Wodnej Politechniki Warszawskiej. Po II wojnie światowej zamieszkał w Olsztynie i pracował w „Spolemie”. Po przemianach 1989 r. głosił liczne prelekcje dotyczące Józefa Piłsudskiego i II Rzeczypospolitej. Był honorowym członkiem Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej.

⁵² Kazimierz Kadenacy przy okazji uroczystości przekazał Towarzystwu niezwykle emocjonalny list z podziękowaniem za pracę wykonaną na rzecz popularyzacji wiedzy o Wilnie i Wileńszczyźnie. List znajduje się w zbiorach Towarzystwa.

⁵³ *Biskup warmiński święci sztandar*, „Gazeta Olsztyńska”, 15 I 1990; *Świętość, która jednoczy*, „Słowo Powszechne”, 27–29 I 1990.

Jana Mincewicz⁵⁴. Aktywność ta jest z sukcesem kontynuowana do dnia dzisiejszego⁵⁵.

Na Warmii i Mazurach pamięć o historii, kulturze i rodakach, którzy pozostali na Kresach jest wciąż żywa, o czym świadczy nie tylko działalność Towarzystwa Miłośników (obecnie Przyjaciół) Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie, ale także innych organizacji kresowych z obszaru całego województwa warmińsko-mazurskiego⁵⁶.

Piotr Bojarski, *Die Wende 1989 als Start von Organisationen der Grenzlandgebiete in Ermland und Masuren. Studie am Beispiel der Gesellschaft der Liebhaber (jetzt Freunde) von Vilnius und des Vilniuser Landes*

Zusammenfassung

Der Text stellt den Prozess der Gründung und die anfängliche Tätigkeit der Gesellschaft der Liebhaber (jetzt Freunde) von Vilnius und des Vilniuser Landes in Allenstein vor. Die Ausgabe wurde auf der Grundlage der Gesellschaftschronik, von Dokumenten und anderen Materialien, die sich in privaten Sammlungen befanden, meist von Personen, die mit der Gesellschaft in verschiedenen Perioden ihrer Tätigkeit in Verbindung standen, und von Artikeln aus der lokalen Presse ausgearbeitet.

Piotr Bojarski, *Turn of 1989 as the beginning of borderline associations in Warmia and Masuria. Case study on the example of Association of Lovers (currently Friends) of Vilnius and Vilnius Land*

Summary

The text presents the shaping process and initial activity of the Association of Lovers (currently: Friends) of Vilnius and Vilnius Land) in Olsztyn. This concept is presented in the light of the chronicle of the Association, documents and other materials found in private collections, mostly belonging to persons tied with the Association at various points of its functioning, as well as local press articles.

dr Piotr Bojarski
Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

⁵⁴ Z. Gładkowski, *28 lat działalności Towarzystwa Miłośników (obecnie) Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie, w: Stowarzyszenia kresowe na Warmii i Mazurach 1989–2017*, red. P. Bojarski, Olsztyn 2017, s. 53–54; pełny zapis bibliograficzny: *Pieśni Wileńszczyzny*, oprac. J. Mincewicz, Olsztyn 1992. Zbiór zawiera 120 wybranych pieśni ludowych, które autor zbierał w latach 1981–1985.

⁵⁵ Jej przejaw stanowi chociażby wydanie takich pozycji jak: *Stowarzyszenia kresowe na Warmii i Mazurach 1989–2017*, red. P. Bojarski, Olsztyn 2017, s. 141; *Wileńskie korzenie. Wspomnienia, relacje, dokumenty*, red: Z. Gładkowski i B. Pilarek, Olsztyn 2012, s. 408; czy wydana wspólnie z Wydziałem Humanistycznym UWM monografia wieloautorska: *Między Wilnem a Olsztynem. W 70 rocznicę przybycia Polaków z Wileńszczyzny na Warmię i Mazury*, red: P. Bojarski, A. Szmyt, Olsztyn 2016, s. 203.

⁵⁶ Zob np.: M. Rzeżuchowski, *Działalność olsztyńskiego Towarzystwa Miłośników Wołynia i Polesia w latach 1994–2015, w: Stowarzyszenia kresowe...*, s. 77–91.

Bibliografia

Źródła:

Instytut Pamięci Narodowej – delegatura w Bydgoszczy, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Toruniu
1983–1990

– sygn. IPN BY 770/383

Kronika Towarzystwa Miłośników (obecnie Przyjaciół) Wilna i Ziemi Wileńskiej w Olsztynie

Zbiory prywatne Piotra Bojarskiego

Zbiory prywatne Mieczysława Jackiewicza

Źródła drukowane:

Ciesielski Stanisław (oprac.)

1999 *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*. Wybór, redakcja i opracowanie dokumentów: Stanisław Ciesielski, Warszawa 1999.

Prasa:

„Gazeta Olsztyńska”

– 1989, nr 216 z 19 IX, s. 1–2.

– 1989, nr 219 z 22 IX, s. 1 i 3.

– 1990 z 15 I.

„Posłaniec Warmiński”

– 1989, nr 19 z 10–23 IX, s. 1 i 4.

– 1989, nr 20 z 24 IX–7 X, s. 3 i 5.

– 1989, nr 21 z 8–21 X.

„Słowo Powszechne”

– 1990 z 27–29 I.

Opracowania:

Achremczyk Stanisław

2005 *Olsztyńskie badania dziejów Królewca i Kaliningradu po 1945 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, t. 3, s. 409–424.

Bednarski Zenobiusz

1997 *Rocznik Medyczny*, t. 5, vol. I.

Bojarski Piotr, Szmyt Andrzej

2016 *Między Wilnem a Olsztynem. W 70 rocznicę przybycia Polaów z Wileńszczyzny na Warmię i Mazury*, Olsztyn.

Bojarski Piotr,

2017 *Stowarzyszenia kresowe na Warmii i Mazurach 1989–2017*, Olsztyn.

Czerniakiewicz Jan,

1987 *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa.

Gładkowski Zygfryd, Pilarek Bolesław

2011 *Z Wileńszczyzny rodem*, Olsztyn.

2012 *Wileńskie Korzenie*, Olsztyn.

Janowska Emilia, Bojarski Piotr

2018 *Drogi na Warmię i Mazury. Wspomnienia, relacje, zbiory rodzinne*, Olsztyn.

Matulewicz Tadeusz,

2005 *Wileńskie rodowody*, Olsztyn.

Mincewicz Jan,

1992 *Pieśni Wileńszczyzny*, Olsztyn.

Paczoska Alicja,

2003 *Dzieci Jałty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń.

Prokop Krzysztof,

1998 *Biskupi Kościoła Katolickiego w III Rzeczypospolitej*, Warszawa.

Strony internetowe:

www.diecezja-torun.pl/diecezja/kaplan/230/jozef-nowakowski [dostęp: 23 IX 2018].